

► **Op zoek naar restanten van Romeinse Rijksgrens in Duitse deelstaat**

De Limes

in Rheinland-Pfalz

Aan de Oostoever van de Rijn bij Rheinbrohl begon de Obergermanisch-Raetische Limes, een ruim zeshonderd kilometer lange, versterkte landsgrens die de Rijn met de Donau verbond. De eerste 75 kilometer daarvan doorkruiste de huidige deelstaat Rheinland-Pfalz. Alleen al op dit korte stuk bevonden zich tientallen wachtposten en een aantal versterkte legerplaatsen. Zowel de grens zelf - een aarden wal versterkt met een houten palissade - als wachtposten en andere verdedigingswerken zijn ook nu nog in het landschap zichtbaar.

▲ Reconstructie van wachttoren I/1 aan de oever van de Rijn bij Rheinbrohl, het begin van de Obergermanisch-Raetische Limes.

De toren staat aan de rand van een grasveld net buiten het, op de oostoever van de Rijn gelegen, plaatsje Rheinbrohl. Vanaf de houten omloop heb je aan de voorkant een prachtig uitzicht op de Rijn. Bij mooi weer kun je zelfs de torenflats van Koblenz zien liggen. Aan de andere kant rijzen de zwaar beboste hellingen van het Westerwald op. Maar waar diende deze toren voor? En door wie werd hij gebouwd?

In het nabijgelegen 'Römer Welt', het informatiecentrum over de Romeinen, kom je meer te weten over deze toren. 'Deze in 1972 gebouwde toren is een reconstructie van een originele Romeinse wachttoren die een stukje zuidelijker aan de oever van de Rijn stond. Dat was de eerste van een lange rij van dergelijke torens die de tussen de Rijn en de Donau stond om de grens van het Romeinse Rijk te bewaken' lees ik op een van de vele informatieborden.

Het stuk tussen Rijn en Donau vormde slechts een klein (maar daarom niet minder belangrijk) onderdeel van de veel grote

Romeinse rijksgrens (de Limes), die liep van de Ierse Zee tot aan de Zwarte Zee.

ORL

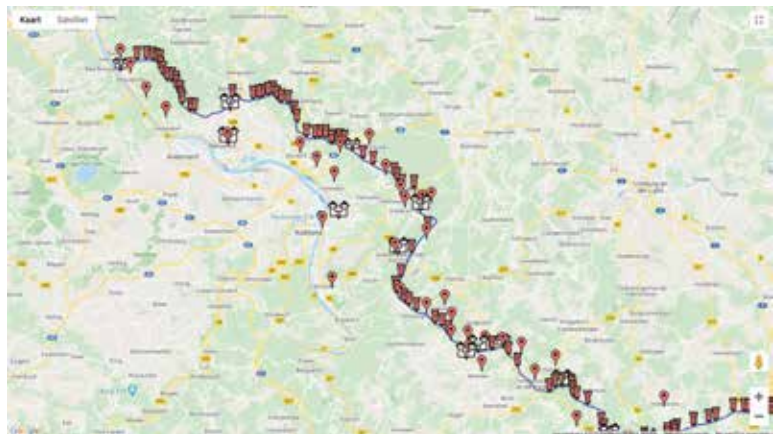
Vanwege de natuurlijke gesteldheid van het terrein en het ontbreken van natuurlijke barrières (zoals de Rijn of de Donau) kreeg de Limes tussen die twee rivieren een geheel eigen karakter. De eerste pogingen om dat te beschrijven stamt al uit het einde van de 18e eeuw. In 1766 publiceerde de archivaris en latinist Christian Ernst Hasselmann een boek waarin hij de vele honderden Romeinse vondsten tussen Rijn en Donau met elkaar in verband brengt. Hij stelt vervolgens dat deze torens, forten en nederzettingen samen de Romeinse grensverdediging in Midden-Duitsland moeten hebben gevormd. Hij geeft dit systeem van grensbewaking ook een eigen naam. Hij noemt het de *'Obergermanisch-Raetische Limes'* (verder ORL, de naam die ook nu nog voor dit deel van de Limes gebruikt wordt). Met die naam verwees hij naar de twee Romeinse grensprovincies – *Ober Germania* en *Raetia* - die in dit gebied lagen. In de eeuw na Hasselmanns publicatie werden er nog tientallen onderzoeken gedaan naar het karakter van de ORL en ook verschenen er deelstudies over verschillende aspecten, zoals wachttorens of legerplaatsen. Dat alles culmineerde in 1892 in de oprichting van de Reichs-Limeskommission, een door de Duitse Keizer gesponsorde wetenschappelijke organisatie. Deze commissie kreeg als doelstelling het volledig in kaart brengen van de ORL. Hun verslag, dat maar liefst 56 delen telt – het eerste verscheen in 1895 en het laatste pas in 1937, vormt nog steeds de standaard. Zo wordt ook nu nog overal de door de Reichs-Limeskommission voorgestelde onderverdeling van de ORL in vijftien secties gehanteerd. Omdat wachttorens de meest voorkomende objecten waren langs de ORL besloot de commissie ook de torens per sectie door te nummeren. Met als gevolg, dat de toren bij Rheinbrohl nummer I/1 kreeg en de laatste wachttoren, die niet ver van de oever van de Donau stond, nummer XV/47. De plek van XV/47 wordt gemarkeerd door een 19^e-eeuws gedenkteken.

▲ Palissade bij wachttoren I/8.

▲ Wachttoren I/9 gezien vanaf wachttoren I/8.

▲ Detail van de kaart van de Obergermanisch-Raetische Limes, met het gedeelte van de Romeinse Limes (de blauwe lijn met rode torentjes) dat over het grondgebied van de huidige deelstaat Rheinland-Pfalz loopt (van toren I/1 bij Rheinbrohl tot aan toren II/34 bij het plaatsje Heidenroth op de grens met de provincie Hessen).
(BRON: WWW.DEUTSCHE-LIMESKOMMISSION.DE)

Hoewel dus de ORL tegenwoordig als een ‘eenheid’ wordt beschouwd, werd deze ruim 600 kilometer lange aarden wal met daarop een houten en later deels stenen muur die de Rijn met de Donau verbond, niet in een keer aangelegd. Veel eerder is hij organisch gegroeid.

Van expansie naar consolidatie

Tot het begin van de tweede eeuw stond in de Romeinse politiek het idee van expansie voorop. Het rijk moest steeds worden uitgebreid. Een aantal grote nederlagen en interne politieke strubbelingen maakten dat onder keizer Hadrianus (117-138) dit idee van expansie verlaten werd. Er begon een proces van consolidatie. Het Rijk kreeg een min of meer vaste grens.

De grens door Midden-Duitsland bestond in eerste instantie uit een serie fortificaties langs de rivier de Neckar en de rivier de Rems in het huidige Beieren (de Neckar-Linie). Die linie schoof daarna nog enkele malen in oostelijke richting op. Totdat rond 190 een stabiele toestand werd bereikt. En

▲ Reconstructie van wachttoren I/54 op de Pulverberg met zicht op Bendorf en de Rijn.

▲ In een rustige buitenwijk van het dorp Niederbieber liggen ruïnes van een Romeins badhuis en een tempel.

▶ Reconstructie van de wachttoren bij Hillsheid, met binnenin een klein museum.

daarna veranderde er tot 260 weinig meer aan de loop van de ORL. Wel werden in die periode vrijwel alle oorspronkelijk houten wachttorens vervangen door stenen exemplaren.

Na een desastreuze periode van enkele decennia, waarin Germaanse stammen veel van de forten hebben verwoest en de palissade over grote delen met de grond gelijk werd gemaakt, werd de ORL aan het einde van de derde eeuw in ere hersteld en versterkt. Vooral in het huidige Beieren werden in die periode grote delen van de houten palissade omgezet in een stenen muur. Ook werden in die tijd een aantal forten vlak achter de grens uitgebreid. In het midden van de vijfde eeuw verliest de ORL definitief haar functie. Maar grote delen van de wal, restanten van wachttorens en legerkampen bleven tot in onze tijd als relict in het landschap zichtbaar. De aanwezigheid van die enorme rijkdom aan archeologisch erfgoed was voor Unesco aanleiding om in 2005 de ORL een plek op de werelderfgoedlijst toe te kennen.

In de vijftig jaar die volgden zijn er door de Deutsche-Limeskommission (niet te verwarren met de Reichs-Limeskommission) talloze initiatieven ondernomen om de ORL onder de aandacht te brengen van het grote publiek. Zo zijn er een Limes-auto-, Limes-fiets- en zelfs een Limes-wandelroute ontwikkeld. En op allerlei plaatsen langs de ORL zijn er musea (groot en klein) en informatiepunten ingericht.

Een van de laatste activiteiten die de Deutsche-Limeskommission samen met de Unesco is gestart is speciaal gericht op het

deel van de ORL dat over het grondgebied van de huidige deelstaat Rheinland-Pfalz loopt (van toren I/1 bij Rheinbrohl tot aan toren II/34 bij het plaatsje Heidenroth op de grens met de provincie Hessen). Op dit korte stuk (75 kilometer) is de oorspronkelijke wal op relatief veel plekken in het landschap nog goed tot zeer goed zichtbaar. Ook bevinden zich op dit stuk een aantal interessante ruïnes en reconstructies van zowel wachttorens als van de palissadebouw.

System wachttorens

Een mooi voorbeeld van die laatste categorie vormt de reconstructie van een deel van de houten muur in de bossen boven Rheinbrohl. Vlak daarnaast is ook de ruïne van toren I/8 zichtbaar. Op deze plek is verder goed te zien hoe het systeem van wachttorens werkte. Ze waren zo gebouwd dat men vanuit de ene toren steeds de volgende kon zien liggen. Vanaf toren I/8 kun je dan ook duidelijk de ongeveer 900 honderd meter verderop gelegen toren I/9 (reconstructie) zien liggen.

Een andere interessante plek op dit traject is het kasteel van Niederbieber. In een rustige buitenwijk van het gelijknamige dorp liggen de fraaie ruïnes van een Romeins badhuis en een tempel. Die hoorden bij één van de zogeheten 'cohortenforten'. Dat waren vlak achter de feitelijke grens gelegen versterkingen waar één of soms meerdere eenheden van 100 man gelegerd waren. Van daaruit werden de wachttorens bevoorrad en konden in geval van een illegale grensoverschrijding de troepen snel naar de gewenste plek worden gedirigeerd.

▲ Reconstructie van wachttoren en fort bij Pohl.

▲ Fundamenten van Limeskastell Holzhausen, het best bewaarde Romeinse fort langs de gehele ORL.

◀ Reconstructie van wachttoren I/84, de Stefanstoren in Arzbach.

Behalve cohortenforten lagen er ook zogeheten 'kleincastella' langs de ORL. Forten waarin één hooguit twee kleine eenheden (manipels) waren gelegerd. Een mooi voorbeeld daarvan is het 'Castell Anhausen' dat boven het plaatsje Oberbieber in de bergen ligt.

Op het deel van de ORL dat over het grondgebied van Rheinland-Pfalz loopt, stonden in het totaal 132 wachttorens waarvan er in de afgelopen eeuw acht zijn herbouwd. 'Je kunt', aldus dr. Jost van het archeologisch museum in Koblenz, 'aan deze reconstructies zien hoe in de loop van de tijd ons idee over hoe zo'n toren eruit moet hebben gezien is veranderd. De oudste reconstructie hebben bijvoorbeeld geen of een heel smalle buitenomloop. En ook zien de façades van de torens er heel anders uit. Tegenwoordig denkt men bijvoorbeeld dat ze aan de buitenzijde gesaust werden. Dat zie je terug bij de reconstructie van de in 1994 herbouwde toren I/68 bij Hilscheid.'

Behalve wachttorens zijn er langs de ORL in Rheinland-Pfalz negen kleinere fortificaties en negen grotere forten (her)ontdekt. Midden in het bos bij Holzhausen ligt zelfs het best bewaard gebleven fort van de hele ORL. ◀

www.deutsche-limeskommission.de; www.germany.travel